

Glorija Nemec

Kant, prikazi anđela i Bill Viola: sloboda, moral i suvremena umjetnost

Uvod

Od samih početaka antičke filozofije pa sve do suvremenog doba, u filozofskim se raspravama prožima pet velikih tema, a to su: Bog, smrt, smisao života, sudbina i sloboda volje. Postoje, u pravilu, tri filozofska stajališta vezana uz temu slobode volje, a to su *determinizam* – nemamo slobodu volje već je ona iluzija i sve je određeno, *kompatibilizam* – imamo slobodu volje, ali postoje prepreke/prisile, te *libertarijanizam* – prisutna je mogućnost izbora. Spiritualnost je jedan od koncepata koji, za razliku od religijskih i filozofskih sfera razmišljanja, teži k osobnom rastu pojedinca, gdje je pojedinac taj koji, u vlastitoj slobodi, traga za vlastitim smislom, povezanošću s višim entitetom ili unutarnjim rastom i razvojem. Dakle, naglasak je na subjektivnosti i individualnosti našeg osobnog duhovnog puta bez nametanja ičega. Također, spiritualnost nadilazi materijalne aspekte života kao i sublimna umjetnost gdje je naglasak na nastajanju djela, repetitiji osnovne ideje, više nego na materijalizaciji umjetničkog objekta (Elezović, 2023, str. 263). Pojam sublimnog kao estetičke kategorije (Švuković, 2005, str. 598) nadilazi racionalno i osjetilno te često izaziva osjećaj divljenja, uznemirenosti ili duhovnog uzleta. Naposljetku, umjetnički čin, osobito u kontekstu sublimnog, postaje prostor subjektivne slobode izraza i duhovne potrage te stav-

lja naglasak na unutarnji doživljaj pojedinca i njegov odnos prema neizrecivom i nadmaterijalnom.

U filozofskom kontekstu slobode volje Immanuel Kant (1724. – 1804.), njemački idealist i prosvjetiteljski filozof, razvija vlastiti oblik kompatibilizma kojim nastoji objasniti novi način razumijevanja morala i nas kao moralnih agenata tj. vršitelja samog morala. Kant, naime, uvodi novi pojam pod nazivom *autonomija* (Kant, 2022, str. 217) koja se dijeli u dva segmenta. Prvi dio autonomije je taj da ne postoji nikakav vanjski autoritet koji utječe na nas niti nam određuje način na koji postupamo moralno. Dakle, autonomni smo jer je naglasak na nama i isključivo smo mi sami mjerilo tog morala. Drugi aspekt autonomije nastavlja se na prvi, na način da ako nitko i/ili ništa eksterno ne utječe na nas, već mi sami donosimo odluke, onda se uspješno možemo i kontrolirati. To je direktna kritika metafizici prema kojoj su nam potrebni vanjski utjecaji – Bog ili prirodni zakoni – te nam oni određuju i utječu na našu sudbinu i slobodu volje.

Kant je također smatrao da je autonomija prisutna u društvenim i političkim osnovama (Guyer, 1992, str. 310). Posebno ga je zaokupljao društveni konstrukt pomaganja drugima – smatrao je da je pomoći drugima jednako moralno izazovno kao i kad se čovjek suzdržava od nekih iskušenja, na primjer, kršenja zakona. Društvo, koje je koncipirano na prividnoj bezazlenosti i dobroti, kritizira kao nepravedno i tvrdi da se ono zapravo nalazi u stanju služenja. U takvom sustavu, smatrao je, uvijek ćemo biti dužni svome dobročinitelju te ćemo ovisiti o njegovoj naklonosti i osjećajima prema nama.

Nadalje, moralni zakoni trebaju biti čisti i *apriori* (Kant, 2022, str. 66) – ono što je apsolutno neovisno o svakom iskustvu („a priori”, n.d.). Nadovezujući se na to, Kant uvodi još jedan novi pojam, a to je *maksima* – naša nagnuća koja nas tjeraju da djelujemo. Na primjer, zamislimo da vani pada kiša. Tada ćemo uzeti kišobran da se ne bismo smočili. Navedeni primjer koristi nam i za *imperativ*, „ako – onda situacija”.

Dakle, Kant ističe da je sloboda, odnosno sposobnost čovjeka da sam sebi postavlja pravila, temelj morala. Kritizira se metafizika jer izvor morala smješta izvan čovjeka, čime se zanemaruje njegova unutarnja sloboda i snaga. Poput mnogih znanstvenih i umjetničkih područja, metafizika tako odvlači pažnju od pravog izvora moralnosti – čovjekove unutrašnjosti.

Primjer koji to dobro potkrepljuje je biblijska priča o Luciferu (Kaštelan i Duda, 1983, str. 848 i str. 1159). Prema ranim crkvenim ocima (Augustin, 1982, str. 753–754), čija imena nisu poznata osim sv. Augustina, postojao je arkanđeo, sjajan i omiljen, imena Lucifer, *svjetlonoša*. Vezano za sv. Augustina, zanimljiva je činjenica da je upravo on imao glavnu riječ u tumačenju i uređivanju Izaijina poglavlja, u kojem se i nalazi priča o Luciferovoj pobuni i padu. Dakle, Lucifer je toliko sjao, i nije htio prigušiti to svjetlo pred Bogom pa je zbog toga, nakon borbe s arkanđelom Mihaelom, protjeran iz Raja. Njego-

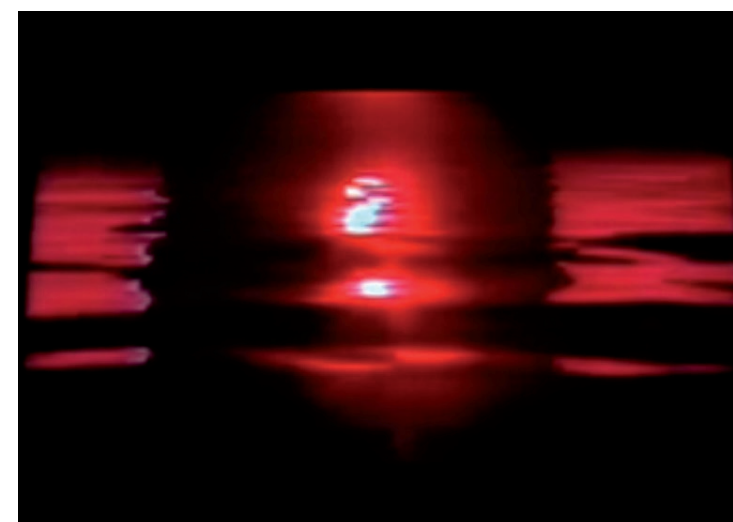
vo ime, Lucifer, nakon izgnanstva mijenja se u Sotona, to jest Đavao, *optužitelj*. Također je zanimljivo da je u 1. stoljeću još uvijek spominjan samo kao zmaj (Kaštelan i Duda, 1983, str. 1159). Nakon pada, Lucifer završava u paklu sa svojim sljedbenicima te postaje sinonim za zlo i vječni neprijatelj čovjeka, pa i samog Isusa Krista, bogočovjeka i druge božanske osobe monoteističkog kršćanskog boga, kojega četrdeset dana iskušava u pustinji. Isto tako, postoji sedam glavnih prinčeva tame kojima se svakome ponaosob pripisuje po jedan smrtni grijeh. Na primjer, Lucifer predstavlja oholost.

To je svjetski poznata kršćanska verzija o entitetu zvanom Lucifer, no priča o njemu počinje 800. g. pr. n. e. Još jedno od njegovih imena, *Jutarnja zvijezda* (Izaija, 14,12), nije vezano uz spomenuto stvorenje već uz tadašnjeg vladara, u kontekstu proročanstva o njegovoj propasti. Naziv *onaj koji sja* povezuje se s Nabukodonozorom (Kaštelan i Duda, 1983, str. 719), koji je izazvao hebrejskog boga Jahvea veličinom svoga kraljevstva i bogova i bio ohol. Zatim, za vrijeme Svetog Rimskog Carstva, Ciceron (45. g. pr. n. e., spominje Veneru (Lucifer) (Ciceron, 1933, str. 101; str. 215) kao jednu od pet zvijezda najbližih Zemlji, a kao nebesko tijelo i događaj navodi ga i Plinije Stariji. Nedugo nakon njega, Ovidije spominje Lucifera kao sporedno božanstvo rimskog panteona; sina Aurore, božice zore.

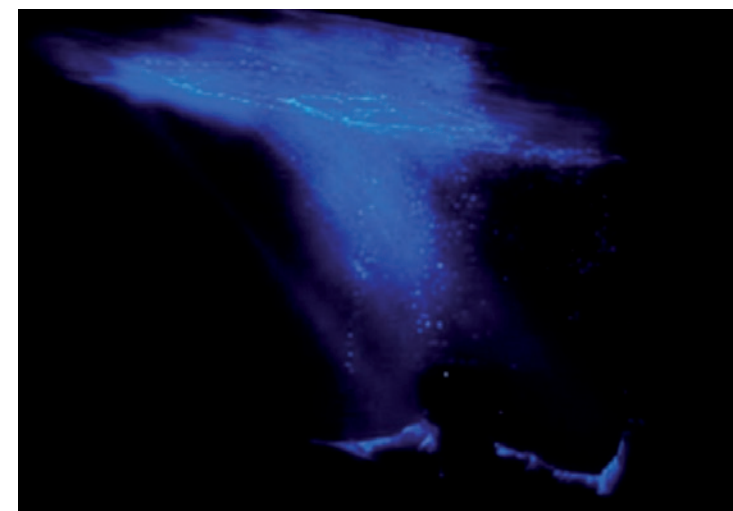
Pali anđeo (L'Ange Dechu) Alexandre Cabanela (1847.), Izgubljeni raj Johna Miltona (1667.) i Kantov koncept autonomije slobodne volje

Slikarsko djelo naslovljeno *Pali anđeo (L'Ange Dechu)* predstavnik francuskoga akademizma, tadašnjeg 24-godišnjaka i studenta slikarstva, Alexandra Cabanela iz 1847. g., naslikano je tehnikom ulja na platnu. U literaturi se navodi da je na Cabanelov izbor teme i slikovne organizacije utjecala poema Johna Miltona *Izgubljeni Raj* iz 1667. godine (Enger, 2015), u kojoj Milton opisuje pad čovjeka, napose izgon Adama i Eve iz Raja. U središtu Miltonove herojske poeme nalazi se Sotona, nekoć anđeo Lucifer, koji se pobunio protiv Boga i zato bio kažnjen izgnanstvom (Milton, 1994). Iz osвете prema Bogu, Sotona odlučuje vidjeti nova božja stvorenja i iskvariti ih, pa se kriomice, u obliku zmije, ušuljao u Edenski vrt. Radeći u vrtu, Eva se razdvoji od Adama, misleći da će tako dokazati da nije manje sposobna i manje vrijedna od njega. Tada zmija tj. Sotona, hvaleći i uzvisujući Evu nad svim stvorenjima, navodi Evu da kuša zabranjeni plod (Milton, 1994, str. 313). Time ona i Adam gube nevinost i slobodu koju su imali u Edenskom vrtu. Iako je riječ o velikom gubitku, Milton ističe da se kroz pad ujedno otvara put prema spasenju, jer je u tom padu dana mogućnost zadržavanja slobodne volje, a time i slobodnog odabira između dobra i zla (Milton, 1994, str. 125).

Cabanelovo platno prikazuje nagu mladu mušku figuru s krilima, u poluležećem položaju na tlu, u suprotnosti s

Snimka zaslona iz Viola, B. (2009), *Five angels*, dokumentarni film povodom izložbe Billa Viola, autor filma Ralph Goertz, Institut für Kunstdokumentation und Szenografie u suradnji s Ruhrtriennale, [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=RQityOnGEvs>.

Snimka zaslona iz Viola, B. (2009), *Five angels*, dokumentarni film povodom izložbe Billa Viola, autor filma Ralph Goertz, Institut für Kunstdokumentation und Szenografie u suradnji s Ruhrtriennale, [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=RQityOnGEvs>.

Cabanel, A. (1847). *The Fallen Angel* [Ulje na platnu]. Musée Fabre, Montpellier, Francuska. Public Domain (Wikimedia Commons).

gornjom zonom neba na kojoj se, u lazurnijem i transparentnijem prikazu, javljanju ista krilata bića, srodna mladiću na tlu, ali koja lete. Prikaz asocira na narativ o „palom anđelu”. Figura mladog muškarca naizgled je statična, osim što podignutim rukama mladić krije lice gestom koja upućuje na prikriivanje – a moguće i na traženje zaštite svoje osobnosti od nama nepoznatog izvora koji izostaje sa slike, ali prema kojem je uperen njegov pogled. Taj izvor, u koji mladić gleda, poklapa se s očistem slike, a očiste slike ujedno se poklapa s pogledom promatrača. Psihološko stanje prikazane muške figure dodatno pojačava sjaj suze i bijesa u očima. Iz svega navedenog razvidno je da je riječ je o ključnom trenutku neposredno nakon izгона iz Raja – o trenutku pada iz rajskog u njegovu suprotnost. Na to upućuje i sam naziv djela pa se tema slike poklapa s njezinim nazivom.

Zaključno, prikaz Cabanelova *Palog anđela* možemo povezati s Kantovim konceptom autonomije slobodne volje. Slika prikazuje anđela u trenutku nakon njegova izгона iz Raja, u stanju boli i unutarnje borbe, ali opet s tijelom punim napetosti i snage. Iako je bio poražen, umjetnik ga je prikazao kao mladog čovjeka koji nije lišen dostojanstva, što ostavlja prostor za nadu, odnosno vjeru da se i nakon pada možemo dignuti, ako postoji slobodna volja.

Naime, prema Kantu, autonomija volje znači da čovjek sam sebi postavlja moralne zakone, neovisno o vanjskim utjecajima, te dolazi iz razuma i slobodne volje svakog pojedinca. Tako se Luciferova pobuna, iako u religijskom kontekstu shvaćena kao grijeh oholosti, u filozofskom smislu može promatrati kao postupak pojedinca koji se odbija pokoriti vanjskom autoritetu i želi biti sam svoj zakonodavac što je, naposljetku, srž Kantove autonomije: kako Kant kaže, čovjek se rađa slobodan, ali svugdje je u okovima (Guyer, 1922, str. 45).

Kantov pojam slobodne volje i najava romantizma

Kantovo „uzimanje sudbine u svoje ruke”¹ u društvenom je kontekstu (Jameson, 2021, str. 22), naročito nakon građanske revolucije 1789., označilo slobodarsko raspoloženje koje se odrazilo na pojavu individualnih stremljenja i slobodu umjetničkog izražavanja, a pogotovo na dotad nezabilježenu diferencijaciju različitih izraza, objedinjenih pod kapom romantizma. Pojava romantizma ujedno označava začetak moderne umjetnosti. U tom se razdoblju slobodna volja očituje u odmak od tradicije i težnji prema slobodi izraza. Među brojnim različitim stremljenjima u okviru umjetnosti romantizma osobito se ističe interes umjetnika za simbolično i ezoterično. Iskustva moderne umjetnosti djelomično su preuzete u postmodernoj i suvremenoj umjetnosti.

¹ Vidi navođenje Kanta prema teoretičaru postmodernizma Fredrica Jamesona. Jameson, F. (2021). *Alegorija i ideologija*. Mizantrop.

Bavljenje duhovnim temama u digitalnoj slici, Bill Viola i religijski aspekt djela

Premda suvremeno doba i vrijeme progresivnog razvoja tehnologije također bilježi zanimanje za duhovne teme, danas sloboda umjetničkog izraza omogućuje napuštanje tradicionalnog ikonografskog sustava religijske umjetnosti.

Tome svjedoči opus američkog suvremenog umjetnika Billa Virole koji se, uz zvučne instalacije, elektroničku glazbu i radove za televizijsko emitiranje, generalno koristi videom kao glavnim medijem. U svoje radove uključuje inspiracije i duhovne tradicije iz istočnjačkih i zapadnjačkih kultura i religija poput zen budizma, islamskog sufizma i kršćanskog misticizma. Viola istražuje teme kao što su rođenje, smrt i razvoj svijesti te na taj način pomoću subjektivizma i sjećanja komunicira s promatračem. U našoj podsvijesti odnosno području nesvjesnog uma često se izražavaju snovi, maštanja i unutarnje vizije. Viola u svojim radovima predstavlja i sjećanja, posebno ona koja su oblikovala identitet pojedinca te su ona temelj na kojem se gradi individualni duhovni put, a emocionalna iskustva s intuicijom pružaju dublje razumijevanje našeg unutarnjeg svijeta. Bill Viola u razgovoru povodom izložbe naslovljene *Five Angels for the Millennium (Pet anđela za milenij)* (Inside Art, 2019) izjavljuje da je to dio naše ljudske prirode: biće je duhovna dimenzija, ono nije samo izraz religije, nego jedno od svojstava ili osnovnih načela ljudskog postojanja, kao što su rođenje, smrt, seks i jedenje... (IKS/Ralph Goertz / Viola, 2009). Za njega je umjetnost općenito iznošenje onoga što u nama postoji u nekoj metafizičkoj, duhovnoj dimenziji, te donošenje toga na svijet na opipljiv, „fizički način koji drugi mogu doživjeti” (IKS/Ralph Goertz / Viola, 2009).

Video instalacija Bila Virole naslovljena *Five Angels for the Millennium* iz 2001. bila je izložena u galeriji Anthony d’Offay u Londonu. Smještena u „dvorani vizije” na katu galerije, označila je Violino obilježavanje prijelaza u novo tisućljeće. Video prikazuje pet suvremeno odjevenih muških figura koje umjetnik simbolično naziva anđelima, dajući djelu referencu na religijski sadržaj. Riječ je o anđelima „Odlazeći anđeo”, „Anđeo rođenja”, „Anđeo vatre”, „Anđeo uzdizanja” i „Anđeo stvaranja” (*Departing Angel, Birth Angel, Fire Angel, Ascending Angel i Creation Angel*) koji u usporenoj snimci uranjaju to jest izranjaju iz vode, kao da lebde iznad njezine površine. Zvučni efekti – poput valova koje izaziva pokret tijela, kapi i mjehurića – pridonose misticizmu i kontemplativnom karakteru samoga djela. Ujedno, video ujedinjuje umjetnikova ranija istraživanja ljudskog tijela u vodi. Kako je sam Viola objasnio, „ljudska figura pojavljuje se isprekidano, kao snažna eksplozija svjetla i zvuka koja prekida inače miran, noćni podvodni krajolik. Budući da se sekvence odvijaju usporeno, te se i dalje mijenjaju puštanjem unatrag i unaprijed ili obrnutim prikazom, slika se iščitava na neočekivane načine, a dezo-

rijentacija postaje bitan aspekt teme djela” (Whitney Museum of American Art, n.d.).

Čak i u ezoteričnoj tradiciji element vode predstavlja emocije, intuitivnost, duboko razumijevanje i fluidnost. Ovaj element simbolizira svijet intrinzičnog, unutarnjeg iskustva, ali i emocionalni i duhovni put. Kolorit se u video instalaciji proteže od tamno plave – boje koja simbolizira sklad, intuiciju, kreativnost, opraštanje, opuštanje i unutarnji mir – do crvene, boje krvi, života, strasti, energije i vitaliteta.

Djelo je inspirirano Violinim osobnim gubitkom, smrću oca 1999. godine, a naglasak je na procesu transformacije, pa i iluzioniranja stvarnosti. Naročito se uočava suodnos materijalnog i nematerijalnog. *Five Angels for the Millennium* izlagan je u prestižnim muzejima svijeta, uključujući Whitney Museum of American Art u New Yorku, Tate u Londonu i Centre Pompidou u Parizu, te se ubraja među remek-djela suvremene umjetnosti.

Zaključak

Video instalacija Billa Virole *Pet anđela* jasno ilustrira kako suvremena umjetnost, koristeći nove tehnologije i medije, uspijeva ispreplesti teme duhovnosti i identiteta te osobnog umjetničkog. Spajanjem duhovnih tradicija, filozofije, osobnog iskustva i univerzalnih pitanja ljudske egzistencije, umjetnost postaje most između vidljivog i nevidljivog, opipljivog i neopipljivog, odnosno materijalnog i nematerijalnog. Kroz simboliku vode, boja i pokreta, promatraču se otvara put k vlastitoj introspekciji i duhovnom putovanju. Viola u svom radu svakako potvrđuje stav da korištenje suvremene tehnologije nikako ne znači dokidanje suptilnih veza s duhovnošću u umjetnosti. Dakako, tehnologija je ovdje samo sredstvo putem kojeg se, u kontekstu umjetničke slobode, prostor za iskaz duhovnosti neiscrpno otvara.

Reference:

- A priori. (n.d.). U *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Preuzeto 8. 6. 2025. s <https://www.enciklopedija.hr/clinak/a-priori>
- Augustin, A. (1982). *De civitate Dei*. Kršćanska sadašnjost.
- Cassirer, E. (1981). *Kant’s life and thought*. Yale University Press.
- Cicero (1933). *On the Nature of the Gods*. Preveo H. Rackham. Loeb Classical Library. Harvard University Press.
- Elezović, N. (2022). *Metaspiritalna umjetnost u Hrvatskoj u drugoj polovini 20. stoljeća* [Doktorska disertacija, Sveučili-

šte u Zadru]. Repozitorij Sveučilišta u Zadru. <https://dr.nsk.hr/dissertations/unizd:7090/show-file/0>

- Enger, R. (2015). *Fallen Angel. Obelisk Art History* [Reprodukcija online]. Preuzeto 30. 4. 2025. s <https://www.arthistoryproject.com/artists/alexandre-cabanel/fallen-angel/>
- Guyer, P. (ur.), (1922). *The Cambridge Companion to Kant*. Cambridge University Press.
- IKS/Ralph Goertz (15. 3. 2009). *Five Angels B. Viola*. [Video]. YouTube. Preuzeto 30. 5. 2025. s <https://www.youtube.com/watch?v=RQ1yOnGEvs>
- Inside Art. (14. 2. 2019). *Viola, B. Fire Angel, panel 3 from Five Angels for the Millennium, 2001*. [Video]. YouTube. Preuzeto 28. 5. 2025. s Bill Viola, „Fire Angel”, panel 3 from *Five Angels for the Millennium, 2001* - YouTube
- Jameson, F. (2021). *Alegorija i ideologija*. Mizantrop.
- Kant, I. (2022). *Kritika čistog uma*. Naklada Jesenki i Turk.
- Kaštelan, J. i Duda, B. (1983). *Biblija: Stari i Novi zavjet*. Kršćanska sadašnjost.
- Milton, J. (1994). *The English Poems*. Wordsworth Poetry Library.
- Ovid. (1986). *Metamorphoses* (A. D. Melville, Trans.). Oxford University Press.
- Simone, A. (2011). *Seeing beauty: A visual exploration of transformative experience*. [Doktorska disertacija, University of Tasmania]. University of Tasmania Open Access Repository. <https://doi.org/10.25959/23210684.v1>
- Šuvaković, M. (2005). *Pojmovnik suvremene umjetnosti*. Horretzky, Vlees & Beton.
- Tate Museum. (19. 5. 2023). *Bill Viola: Five Angels at the Millennium* [Press release]. Preuzeto 30. 5. 2025. s <https://www.tate.org.uk/press/press-releases/bill-viola-five-angels-millennium>
- Viola, B., *Biography*. [Bill Viola mrežna stranica]. Preuzeto 28. 5. 2025. s <https://www.billviola.com/biograph.htm>
- Whitney Museum of American Art. (n. d.). *Bill Viola 1951–2024* [Press release]. Preuzeto 30. 5. 2025. s <https://whitney.org/artists/4421>